

Neke razvojne karakteristike seoskih naselja gračaničke općine

DAMIR DŽAFIĆ
.....

UOPĆENO SE, pri tipologiji naselja, polazi od njihove podjele na dva osnovna tipa i to: seoska i gradska naselja, a svaki od tih tipova ima niz podtipova, kategorija, varijeteta, kao i prijelaznih formi u kojima su istovremeno sadržana svojstva i sela i grada.¹ Pri tome se daju različite i mnogobrojne definicije i kriteriji tipologije kako gradskih tako i seoskih naselja, te ukazuje na njihove međusobne razlike. Za ovu priliku navodimo definicije za koje smatram da na najbolji način postavljaju razlike između seoskog (ruralnog) i gradskog (urbanog) naselja: Selo je “*manja ljudska naseobina u kojoj pretežno žive poljoprivrednici..., društvena podjela rada je razvijena, a retke su ekonomsko-političke, kulturne, obrazovne i zdravstvene institucije..., ređe je naseljeno od grada, u njemu je manje stanovnika..., u njemu preovladava tradicija, nesklono je novotarijama, pa je u njemu malo elemenata urbane kulture.*”² Grad

je “*kompaktno izgrađeno veće naselje u čijim sekundarnim i tercijarnim djelatnostima radi veći dio aktivnog stanovništva, i to ne samo za vlastite potrebe nego i za potrebe stanovništva šireg prostora.*”³

U nauci je već odavno utvrđeno da je područje današnje općine Gračanica naseljeno još od prethistorije.⁴ Međutim, seoska naselja sa današnjim nazivima različite su starosti, a neka od njih su u prošlosti nosila i drugačije nazive. Osim toga, utvrđeno je i da Gračanička općina, prema stepenu urbanizacije, pripada ruralnom tipu općina, što znači da izrazita većina njenog stanovništva živi u seoskim naseljima.⁵

itorija i naselja, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1993., 119

3 M. Vresk, *Osnove urbane geografije*, Školska knjiga, Zagreb 1990., 6

4 M. Kosorić, *Praistorijska naselja na području Spreče, Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knj. XIII, Tuzla 1980., 103 - 114

5 O tome vidi šire u: D. Džafić, *Dinamika i stepen urbanizacije Sjeveroistočne Bosne u periodu od 1948.-1991. godine*, sa posebnim osvrtom na općinu Gračanica, *Gračanički glasnik*, br. 22, Gračanica 2006., 27 - 31

1 J. Dinić, *Ekonomska geografija*, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1990., 272

2 Đ. R. Simonović, M. B. Ribar, *Uređenje seoskih ter-*

Slika 1. Pogled na selo Soko

NAJSTARIJA SEOSKA NASELJA

Prve pouzdane podatke o seoskim naseljima sa područja današnje gračaničke općine nalazimo u turskim popisima iz 16. i s početka 17. stoljeća, od kojih su posebno značajni opširni popisi iz 1548. i 1604. godine.

Prema popisnim podacima iz 1548. godine, na prostoru današnje općine Gračanica je, pored gradskog naselja (kasabe), postojalo 9 seoskih naselja i to: selo Gračanica sa 132 kuće, od čega 91 muslimanska i 41 nemuslimanska, Drenovac sa 65 kuća (24 muslimanske i 41 nemuslimanska), Stjepan Polje sa 25 kuća (12 muslimanskih i 13 nemuslimanskih), Orahovica sa 59 kuća (50 muslimanskih i 9 nemuslimanskih), Gornja Lohinja sa 11 kuća (muslimanskih), Donja Lohinja sa 17 kuća (16 muslimanskih i 1 nemuslimanska), Lukavica sa 9 kuća (muslimanskih), Soko sa 56 kuća (36 muslimanskih i 20 nemuslimanskih)¹ i Miričina sa 31 kućom (12 muslimanskih i 19 nemuslimanskih).²

1 A. Handžić, Opširni popis nahije Sokol u Zvorničkom sandžaku iz 1548. godine, *Gračanički glasnik*, br. 20, Gračanica 2005., 53 - 77

2 Podaci za Miričinu se odnose na 1533. godinu, jer se nalazila u nahiji Smoluća o kojoj nam

Iz navedenih podataka vidi se da su najstarija seoska naselja gračaničke općine nastala pored prirodnih saobraćajnica, u prvom redu doline rijeke Spreče i njenih pritoka ili na važnim topografskim tačkama (Sokol). Kuće su se nalazile po prisojnim stranama okolnih brežuljaka, jer je tu stanovništvo imalo najbolje životne uslove kao što su: insolacija, voda, pašnjaci, šume u neposrednoj blizini itd.³

Iz navedenih podataka još se vidi da je već do 1548. godine proces islamizacije umnogome zahvatio seoska naselja današnje općine Gračanica. S tim u vezi stoji i početak izgradnje džamija po pojedinim naseljima. Prva džamija u cijeloj Sokolskoj nahiji spominje se u Sokolu, nešto poslije 1520. godine, a pošto se to desilo odmah po osvajanju (fethu), nazvana je Fethija.⁴

nisu dostupni podaci iz 1548. i 1604. godine (R. Djedović, Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol /Gračanica/ u 16. i početkom 17. stoljeća, *Gračanički glasnik*, br. 20, Gračanica 2005., 125)

3 S. Kulenović, *Gračanica i okolina, antropogeografske i etnološke odlike*, Muzej istočne Bosne, Tuzla 1994., 93

4 R. Djedović, Op. cit., str. 118.

Slika 2. Hambar

Do 1604. godine, u navedenim seoskim naseljima dolazi do smanjenja broja nemuslimanskih, a povećanja broja muslimanskih kuća uslijed procesa islamizacije.

Uporedo sa razvojem gradskog naselja, te opadanjem strateškog značaja Sokola, u seoskim naseljima bližim kasabi dolazi do smanjenja ili stagnacije u pogledu broja kuća,¹ dok se u ostalim broj kuća povećava. Najveći pad ukupnog broja kuća evidentiran je u selu Gračanica koje je 1604. godine imalo svega 36 kuća, što je u direktnoj vezi sa razvojem kasabe Gračanica, na koju se to selo naslanjalo i koje će kasnije biti evidentirano kao njen sastavni dio.

U periodu do 1604. godine na prostoru današnje Gračaničke općine su nastala i

1 Takva sela su: Drenovac sa 66 kuća (40 muslimanskih i 26 nemuslimanskih), Stjepan Polje sa 22 kuće (18 muslimanskih i 4 nemuslimanske), Soko sa 44 kuće (25 muslimanskih i 19 nemuslimanskih), Donja Lohinja sa 7 kuća (muslimanskih) i Gračanica sa 36 kuća (26 muslimanskih i 10 nemuslimanskih); Vidi o tome šire u: A. Husić, Gračanica i Soko u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine, *Gračanički glasnik*, br. 20, Gračanica 2005., 78 - 111

dva nova seoska naselja, a to su: Piskavica sa 4 kuće (muslimanske) i Dnopolje sa 18 kuća (17 muslimanskih i 1 nemuslimanska), za koje se pretpostavlja da se nalazilo na prostoru današnje Pribave.²

FORMIRANJE NOVIH SELA

Od druge polovine 17. stoljeća na prostoru današnje Gračaničke općine dešavaju se značajne promjene, prije svega u pogledu brojnosti seoskih naselja, a u vezi s tim i promjene broja stanovnika, strukture stanovništva itd. Naime, uslijed dugotrajnih austrijsko-turskih ratova u kojima Osmanlije gube posjede sjeverno od Save, sa tih prostora je emigriralo muslimansko stanovništvo koje se u velikoj mjeri naselilo na području sjeverne Bosne, a samim tim i na prostor današnje Gračaničke općine.³ Upravo će to stanovništvo uticati na populacioni i teritorijalni razvoj postojećih, kao i na formiranje novih seoskih naselja. Doseljeno stanovništvo iz prekosavskih zemalja naselilo je sela: Vranoviće, Babiće, Džakule, Malešice, Škahoivicu, Piskavicu, Doborovce i Rašljevu.⁴

Pored migracione struje sa sjevera, gračaničko područje je kroz 18. i 19. stoljeće bilo

Slika 3. Pušnica (sušara)

2 R. Djedović, Op. cit., str. 125.

3 E. Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1998., 94

4 E. Tihčić, O. Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988., 50

Slika 4. Vodenica na Doborovačkom potoku

krajnje utočište velikom broju emigranata, muslimanske i pravoslavne vjeroispovijesti iz Srbije i Hercegovine.¹ Tako će migraciona komponenta imati najveću ulogu u procesu formiranja, te u konfesionalnoj strukturi stanovništva seoskih naselja današnje Gračaničke općine od druge polovine 17. stoljeća.

Neka od prethodno spomenutih naselja su, do dolaska Austro-Ugarske, međusobno srasla,² neka su zbog prostranosti podijeljena na dva dijela,³ dok su neka od današnjih seo-

Slika 6. Kuća nad podrumom i s čardakom među rogovima s kraja 19. st

- 1 S. Kulenović, *Gračanica i okolina*, Ibid, 154 - 155.
- 2 Nekadašnja sela Drenovac i Gračanica postala su sastavni dio gradskog naselja
- 3 Kao npr. Orahovica koja je podijeljena na Gornju i Donju, iako se u turskim popisima pominje kao jedno naselje (Vidi o tome: S. Kulenović, *Različita etnološka građa sa područja Gračanice*, *Gračanički glasnik*, br. 4, Gračanica 1997., 80)

skih naselja bili samo zaseoci nekih sela.⁴

U prvom popisu stanovništva BiH koji je sprovedla Austro-Ugarska (1879. godine), evidentirana su sva seoska naselja današnje Gračaničke općine, neka samostalno, a neka kao sastavni dio susjednih naselja. U njima je popisano ukupno 1426 kuća, odnosno 7656 stanovnika.⁵ Do kraja stoljeća, odnosno do 1895. godine broj kuća je porastao na 1676, a broj stanovnika na 9638.⁶ Iz ovih podataka

Slika 5. Kuća nad podrumom s kraja 19. stoljeća

vidimo da se prosječna veličina domaćinstava kretala između 5 i 6 članova (1879. godine 5,4, a 1895. 5,8 članova).

KUĆA I OKUĆNICA

Pored podataka o broju kuća i vjerskoj strukturi domaćinstava, iz navedenih turskih popisa, mogu se, direktno ili indirektno, spoznati i mnoge druge karakteristike seoskih naselja. Tako se na primjer, prema visini prihoda koji se prikupljao za carsku

4 Tako pojedini autori sela Buk i Trnovce i danas smatraju sastavnim dijelom sela Džakule, iako su ta sela prostorno odvojena (Vidi o tome: F. Ahmetbašić, *Ispod monja Džakule*, *Gračanički glasnik*, br. 2, Gračanica 1996., 78 - 82); Prijeko Brdo je sve do 1948. godine bilo sastavni dio sela Soko i pored funkcionalno-prostorne odvojenosti od Sokola (Vidi o tome: F. Ahmetbašić, *Iza Sokola, Prijeko Brdo*, *Gračanički Glasnik*, br. 3, Gračanica 1997., 67)

5 E. Tihić, O. Hamzić, *Op. cit.*, 51.

6 Ibidem.

Slika 7. Kuća nad podrumom iz 60-ih

blagajnu, može zaključiti koja su sela bila privredno najrazvijenija, šta se u njima proizvodilo, odnosno čime se bavilo njihovo stanovništvo, u kojoj mjeri se proizvodilo itd.

Podaci o prihodu seoskih naselja iz 1604. godine pokazuju da je ukupan prihod svih seoskih naselja iznosio oko 90.000 akči.¹ Od toga je skoro 1/3 otpadala na selo Gračanicu (26.200 akči), a zatim slijede Drenovac (16.488), Sokol (14.000), Stjepan Polje (9.500) itd.² Prema podacima o vrsti prihoda vidimo da su najveći prihodi, u svim selima, ostvarivani od žitarica i voćarstva, posebno

od proizvodnje pšenice i groždane šire. Osim toga, stanovništvo je proizvodilo i ječam, zob, proso, lan, kupus itd.³

Prihvatajući činjenicu da "zanimanje stanovništva pokazuju gospodarske zgrade oko kuće",⁴ tj. da su privredne zgrade u direktnoj vezi sa zanimanjem stanovništva, na osnovu podataka o vrsti prihoda možemo utvrditi i koje su najznačajnije privredne zgrade karakterizirale sela Gračaničke općine u 17. stoljeću. Svakako su najznačajnije privredne zgrade bile vodenice (mlinovi) za mljevenje žita, koje su postojale u većini sela, a u ne-

Slika 8. Vrsta spratnih kuća

1 Akča - najsitniji turski srebreni novac, kovan prvi put u Turskoj carevini za sultana Orhana. Težio je 0,965 do 1,1 gram, da bi mu vremenom težina opadala. Sredinom 19. stoljeća vrijednost joj je utvrđena na 4 akče=1 dram srebra, tj. 3,207 grama (A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1985., 78 i 225)

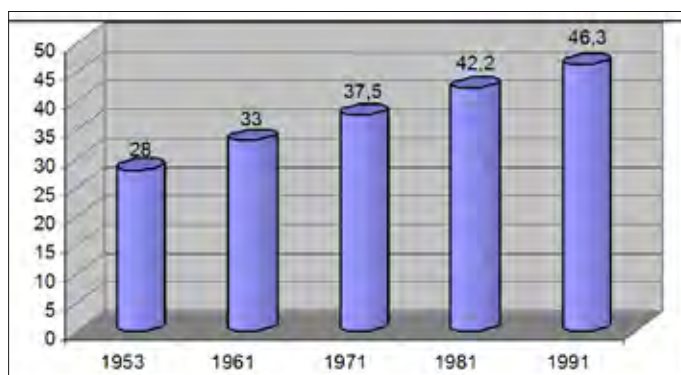
2 A. Husić, Op. cit., str. 78-111.

kim selima bilo ih je i više (u Sokolu 7, Orahovici i Drenovcu po 5, Lukavici 4 itd.).⁵ Pored mlinova, postojali su mnogobrojni ham-

3 Ibidem.

4 I. Rubić, *Zemlja i čovjek, Osnovi antropogeografije*, IBI, Zagreb 1956, str. 75.

5 A. Husić, Op. cit., str. 78-111.

Grafikon 1. Kretanje ukupnog broja stanovnika seoskih naselja Gračaničke općine u periodu 1953-1991. godine (u hiljadama). Izvor: Zvanični popisi stanovništva

bari u kojima se držalo žito u zrnu, koševi za čuvanje kukuruza u klipu, štale za smještaj krupne stoke, svinjci za smještaj svinja (kod hrišćanskog stanovništva), pušnice za sušenje voća, pčelinjaci i dr.¹

Sve do druge polovine 20. stoljeća zanimanje seoskog stanovništva nije bitnije promijenjeno u odnosu na ranije periode, pa su i privredne zgrade ostale uglavnom iste. Košare (štale), pušnice, koševi, kokošinjci i dr. bili su izgrađeni skoro u svakom dvorištu.² Uz koševe i košare, često su bile dograđene tzv. kolnice ili kolare koje su služile za smještaj zaprežnih kola. U svakom zaseoku postojalo je po nekoliko bunara, čime je bio riješen problem vodosnabdijevanja.

Razvoj tradicionalne seoske kuće možemo pratiti od kraja 19. stoljeća jer, između ostalog, "kuća pokazuje stupanj kulture i civilizacije."³ Seoska kuća je od tog vremena do danas prošla kroz nekoliko faza svog horizontalnog i vertikalnog razvoja. Posmatrajući najstarije seoske kuće, građene krajem 19. stoljeća, možemo pretpostaviti da im je prethodila kuća koja je imala karakteristike jednodjelne dinarske brvnare, sa jednom prostorijom zvanom "kuća", zidovima od brvana i kro-

vom od dasaka, šindre ili slame.⁴ Do kraja 19. i početka 20. stoljeća, prvobitna dinarska brvnara se u horizontalnom pogledu, pregrađivanjem "kuće", razvila u višedjelnu prizemnicu u kojoj, pored "kuće" u kojoj se obavljaju svi domaćinski poslovi, postoji i jedna ili dvije sobe u kojima se spava.⁵

Razvoj kuće u vertikalnom pogledu se odvijao tako što se prvobitnoj pribrnici, po vertikalni, dodaju određeni prostori. Ispod jednog dijela kuće se, u zavisnosti od nagiba terena, dodaje podrum, a iznad se pojavljuje tzv. "čardak", čime se iskoristio otvoreni tavanski prostor iznad sobe. Pošto se ni u jednom ni u drugom slučaju ne može govoriti o stvaranju potpuno novog sprata, nego samo o određenim visinskim dodacima prvobitnoj prizemnici, ovu vrstu kuća nazivamo poluspratnicama⁶(Sl. 5. i 6.). Kuće poluspratnice su u velikoj mjeri i danas zastupljene u seoskim naseljima Gračaničke općine, ali se u odnosu na one iz prošlosti razlikuju po materijalu od kojeg su građene, periodu u kome su građene, unutrašnjem uređenju itd. Današnje poluspratnice građene su uglavnom 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća. Zidovi podruma i dalje su od kamena, a ostali zidovi su od cigle ili ćerpića, dok su u prošlosti bili od pletera i ilovače. Nekadašnji krov od šindre, dasaka i slame zamijenjen je crijepom. Kao i u prošlosti krov je četverovodni (Sl. 7.).

NOVIJE RURALNE PROMJENE

Gradnja spratnih kuća u selima Gračaničke općine započela je početkom 20. stoljeća, iako možemo pretpostaviti da su ih imućnije porodice gradile i nešto ranije. "Pojava spratne kuće na selu je odraz višeg standarda - druš-

1 S. Kulenović, Različita etnološka građa sa područja Gračanice, Stjepan Polje, *Gračanički glasnik*, br. 1, Gračanica 1996., 26.

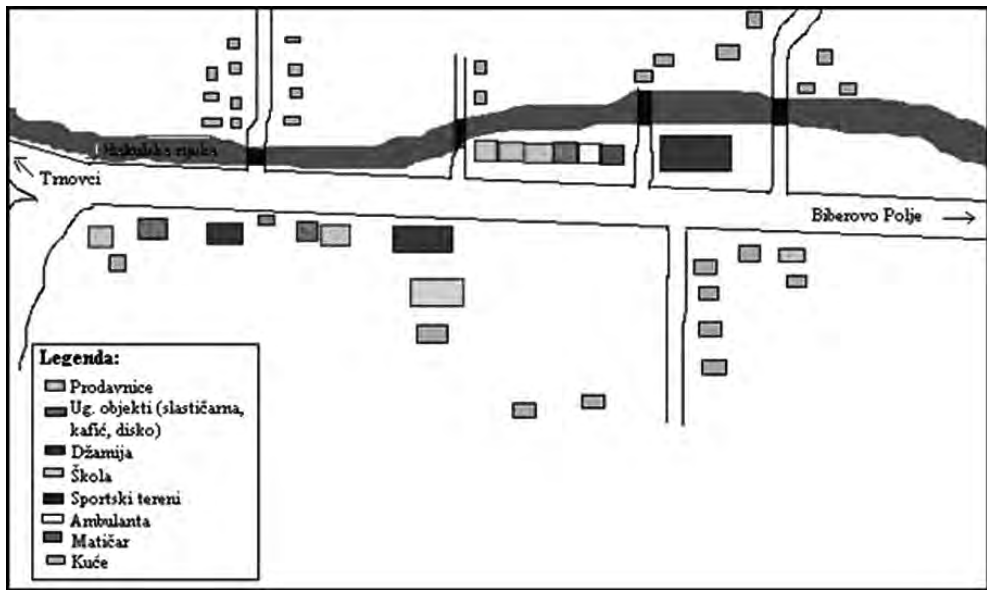
2 I. Rubić, Op. cit., str. 75.

3 M. Kadić, *Starinska seoska kuća u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo 1967., 20 - 21

4 Ibid., str. 23-35.

5 M. Kadić, Op. cit, str. 45-56.

6 Ibid., str. 57.

Slika 10. Šematski prikaz centra sela Džakule

*tvenog, ekonomskog i stambenog.*⁷¹ U odnosu na poluspratnicu, spratna kuća predstavlja viši stepen razvoja dispozicione i prostorne koncepcije kuće.

Do danas je spratna kuća, kao i poluspratnica, doživjela značajne promjene, koje se, prije svega, uočavaju po materijalu od koga je građena, unutrašnjem uređenju, spratnosti, obliku krova itd. Današnje spratne kuće su građene od betona, željeza, opeke, crijepa i dr., dok se drvo upotrebljava samo u gradnji krovne konstrukcije. Oblik krova spratnih kuća većinom je dvovodni, iako ima i četverovodnog krova. Za razliku od nekadašnjeg jednog sprata iznad prizemlja, u novije vrijeme se obično grade dva, a nerijetko i tri sprata, s tim što je zadnji sprat obično nešto niži (tzv. nisko i visoko potkrovlje) – Sl. 8. .

Usljed procesa industrijalizacije, koji je značajnije zahvatio Gračaničku općinu od druge polovine 20. stoljeća, dolazi i do deagrarizacije, pa privredne zgrade gube svoj značaj. Veliki broj njih ubrzo je porušen, tako da su danas od tradicionalnih privrednih zgrada najviše zastupljene štale. Pored njih, grade se i novi privredni objekti, od kojih su najzastupljenije garaže.

Tokom druge polovine 20. stoljeća seoska naselja je zahvatio snažan populacioni, a s njim u vezi i teritorijalni razvoj. Broj stanovnika je, u periodu 1953. - 1991. godine, porastao sa 28012 na 46339, odnosno za 18327 stanovnika (graf.1).

Od 70-ih godina 20. stoljeća, izgradnjom modernijih puteva i njihovim asfaltiranjem, te uslijed porasta broja stanovnika, seoska naselja je zahvatio proces izmještanja. Kuće se masovno počinju graditi pored značajnih saobraćajnica koje, uglavnom, vode dolinama rijeka, pa tako dolazi do uzurpiranja zemljišta više bonitetne klase i njegovog pretvaranja u građevinsko. Pored saobraćajnica se grade i najznačajniji funkcionalni objekti seoskih naselja kao što su: prodavnice, škole, džamije, ambulante, kafane itd. Na taj način se formiraju centri seoskih naselja u kojima se, pored kuća za stanovanje, nalaze svi značajniji društveni objekti, kroz koje obično prolazi i najznačajnija saobraćajnica (Sl. 10).

LITERATURA

1. A. Handžić, Opširni popis nahije Sokol u Zvorničkom sandžaku iz 1548. godine, *Gračanički glasnik* br. 20, Gračanica 2005.
2. A. Husić, Gračanica i Soko u opširnom

1 Ibidem.

- popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine, *Gračanički glasnik* br. 20, Gračanica 2005.
3. A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1985.
 4. D. Džafić, Dinamika i stepen urbanizacije Sjeveroistočne Bosne u periodu od 1948.-1991. godine, sa posebnim osvrtom na općinu Gračanica, *Gračanički glasnik* br. 22, Gračanica 2006.
 5. Đ. R. Simonović, M. B. Ribar, *Uređenje seoskih teritorija i naselja*, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1993.
 6. E. Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1998.
 7. E. Tihjić, O. Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Grafopak, Gračanica 1988.
 8. F. Ahmetbašić, Ispod monja Džakule, *Gračanički glasnik* br. 2, Gračanica 1996,
 9. F. Ahmetbašić, Iza Sokola, Prijeko Brdo, *Gračanički glasnik* br. 3, Gračanica 1997.
 10. I. Rubić, *Zemlja i čovjek, Osnovi antropogeografije*, IBI, Zagreb 1956.
 11. J. Dinić, *Ekonomska geografija*, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1990.
 12. M. Kadić, *Starinska seoska kuća u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo 1967.
 13. M. Kosorić, Praistorijska naselja na području Spreče, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knj. XIII, Tuzla 1980.
 14. M. Vresk, *Osnove urbane geografije*, Školska knjiga, Zagreb 1990.
 15. R. Djedović, Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol /Gračanica/ u 16. i početkom 17. stoljeća, *Gračanički glasnik* br. 20, Gračanica novembar 2005.
 16. S. Kulenović, *Gračanica i okolina, antropogeografske i etnološke odlike*, Muzej istočne Bosne, Tuzla 1994.
 17. S. Kulenović, Različita etnološka građa sa područja Gračanice, *Gračanički glasnik* br. 4, Gračanica novembar 1997.
 18. S. Kulenović, Različita etnološka građa sa područja Gračanice, Stjepan Polje, *Gračanički glasnik* br. 1, Gračanica maj 1996.